

כיסוי ראש לאישה - הרב יוסף משאש

אוצר המכתבים חלק ג' סימן אלף תתפד

שאלה:

למעלת החכם המפואר וכו', כהה"ר (כבוד הרב ר') שלמה שושן ישצ"ו (ישמרהו צורו ויגאלו). בעוב"י (בעיר ואם בישראל) קאזא בלאנקא יע"א (יגן עליה אלוהים).

מכתבו הבהיר הגיעני, ולרוב טרדות לא יכולתי להשיב עד כה. ראיתי שאלתו שאלת חכם הנוגעת לעצמו, והיא, זה כשנה נשא איש ה בראשה מכוסה ממחוז וג'דא, ועתה מוצא מקום עבודה בקאזא בלאנקא, ושלח אחר אשתו שתבוא אצלו, ותאבה לבא, ואך בראש מגולה כמנהג המקום והזמן, וכבודו, לא רצה, ואחר כמה חליפות מכתבים שעברו ביניהם וצערא דגופא שסבל, קיבל תנאה לבא בראש מגולה, ואך הוריו מעכבים על ידו בזה שלא תגלה ראשה בשום אופן, והיא באחת ולא תשוב, רק לגלות, והוא עומד בין הביניים ואינו יודע איזה דרך ילך, אם ישמע לקול הוריו או לאשתו, ובעי מר מנאי (ורוצה האדון ממני) לחוות דעתי להמציא לו צד היתר בענין זה להראות להוריו, להשקיט המיית לבבם הסוער ולשפות שלום בין כל המשפחה.

- מי שואל את הרב? מהי הדילמה איתה הוא מתמודד? מהי התשובה אותה הוא מבקש?
- מהי הבעיה ההלכתית איתה הרב צריך להתמודד? מהם הערכים המוטלים על הכף?

*****

תשובת הרב: חלק ראשון - ללמד עליהם זכות

תשובה - דע בני, כי איסור גילוי הראש לנשואות היה חמור אצלנו פה (מכנאס) מחזקה¹, וכן בכל ערי המערב טרם בוא הצרפתים, ואך אחרי בואם במעט זמן, פרוצו בנות ישראל גדר בזה, וקמה שעורריי ה גדולה בעיר מהרבנים והחכמים ונבוני עם יראי אלוהים, ואך מעט מעט קם השאון לדממה, ויחדלו הקולות, כי לא הועילה שום תוכחת, לא בנחת, ולא באש מתלקחת, כי אין חזק כאישה אמרו הקדמונים, ועתה כל הנשים יוצאות בריש גלי פרועי שער, זולת הזקנות הן שמכסין ראשן, ולא כולה, רק מניחין חלק גלוי מצד פנים.

ואני בלכתי בס"ד (בסיעתא דשמיא) לשרת בקדש בעי"ת (בעיר תהילה) תלמסאן זה כשלושים שנה², ראיתי הדבר פשוט (נפוץ) שם ובכל המחוז אצל כל הנשים, גם הזקנות, שכולם פרועי ראש, עם כל מיני תגלחות (תספורות) משונות, כאשר נמשך הדבר גם פה בכל ערי המערב (מרוקו).

ובכן נתתי לבי ללמד עליהם זכות, כי אפשר להעלות על לב להחזיר הדבר כמאז, כי הדבר הולך ומתפתח עם התפתחות הזמן בכל דבר, ובגשתי לחפש בדברי הפוסקים אשר לפני³, מצאתי רק חומרא על חומרא ואסור על אסור, ובכן אמרתי אשא דעי למרחוק לשאוב מן המקור, משנה וגמרא ונושאי כליהם הנמצאים לפני, אולי נמצא להם פתח תקוה להיכנס בו, כי באמת קשה לנשים ולבעליהן לעבור על מצות עשה שהזמן גרמא⁴ בעניין זה יותר מכל דבר, בהיות הדבר גלוי לכל, והודות לאל כי מצאנו הרבה פתחים למקום ליכנס בו בהיתר ולא באיסור והם:

- איך הרב ניגש לשאלה? מהי נטיית ליבו? מדוע חש צורך ללמד עליהם זכות?
- אם היה יכול לשמר את מנהג כיסוי הראש האם היה מחפש "מקום ליכנס בו בהיתר"?

1 חזקה - מונח הלכתי שכוונתו דבר המקובל ללא עוררין.

2 הוא הגיע לתלמסאן בשנת 1924 והתשובה נכתבה במכנאס בשנת 1954

3 היינו, חכמי ההלכה שלאחר תקופת התלמוד

4 מצוה שביצועה מותנה בפרק זמן מוגדר

*****

תשובת הרב: חלק שני - ופרע ראש האישה: שני פירושים

הנה! יסוד מוסד לכל הפוסקים, אשר בנו עליו כמו רמים מקדשם, הוא מה שדרש ר' ישמעאל: "ופרע ראש האישה" -- אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, כמ"ש (כמו שכתוב) במסכת כתובות דף ע"ב (עמוד ב') סוף ע"א (סוף עמוד א'). ופרש"י ז"ל (ופירש רש"י זכרוננו לברכה), וז"ל (וזה לשונו), אזהרה, מדעבדין לה הכי (מזאת, שאנו עושים לה כך על מנת) לנוולה, מדה כנגד מדה, כמו שעשתה להתנאות על בועלה, מכלל דאסור (לנוול אישה באופן זה, בדרך כלל), אי נמי (או גם, פירוש אחר), מדכתיב "ופרע", מכלל דהיא שעתא לאו פרוע הוה (עד אותה השעה לא היה שיערה פרוע), שמע מינה (מכאן ניתן להסיק כי) אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר, עכ"ל (עד כאן לשונו).

וההבדל שיש בין ב' הפירושים הוא, עפ"י א' (על לפי הפירוש הראשון) משמע, שהטעם שמגלין שיערה הוא כדי לנוולה בגלוי, כמו שעשתה היא לבועלה להתנאות לפניו בראש מגולה, משמע שאין (שאנו) הוא שאסור לן לגלות שיערה ברבים לנוולה על חנינם, ואך (ורק) כדי לעשות לה מדה כנגד מדה התירה לנו התורה אסור זה כדי לנוולה, אמנם היא אין לה שום אסור בגלוי ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה, תנוול לכל עת שתראה, ובכל מקום שתראה בבית ובשדה. ואך מפי ב' (מן הפירוש השני למונח) "ופרע", מכלל דעד השתא לאו פרוע הוה (משמע, שעד עתה לא היה ראשה פרוע), ומה הטעם? משום דאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, משמע שאסור לה גם בעצמה לגלות שיערה, שלכך בא הכתוב להזהיר שלא תשנה מדרך בנות ישראל בשום אופן.

הרי לך מפורש, דלפי' (שלפירוש) א', אין לה בזה איסור כלל, שאין בזה רק משום ניוול, ואם תראה לנוול עצמה תנוול, ולפי ב' גם כן אין האיסור מצד עצם הדבר של גלוי שער, רק מצד מנהג בנות ישראל שנהגו לכסות ראשן, משום שחשבו בזמנם שיש בזה צניעות לאישה, והמגלה שיערה נחשבת פורצת גדר הצניעות, ולזה הזהירה תורה לכל בת ישראל, שלא תעשה הפך מנהג בנות ישראל בזה.

- מהם שני האופנים בהם ניתן לפרש את הפסוק "ופרע את ראש האישה"?
- באיזה אופן ניתן יהיה להתיר? האם כשבטל הטעם למנהג בטל תוקפו?

*****

תשובת הרב: חלק שלישי - ופרע ראש האישה: מסקנות שני הפירושים

וא"כ (ואם כן) עתה שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להן בכסוי הראש שום צניעות וכ"ש (וכל שכן) שאין להן בגלוי הראש שום ניוול, ואדרבה גלוי שערן הוא הודן והדרן ויופיין ותפארתן, ובגלוי שיערה מתגאה האישה לפני בעלה ובעלה, א"כ (אם כן) נעקר האסור מעיקרו, ונעשה היתר. ומה גם עוד דסברת פי' א' (הפירוש הראשון) שכתב רש"י ז"ל, מצאנוה מפורשת להתה"ק (להתנא הקדוש) ר' עקיבא זיע"א (זכרו יגן עלינו, אמן), במסכת ב"ק (בבא קמא) דף צ' ע"א במשנה, וז"ל (וזה לשונו הקדושה) מעשה באחד שפרע ראש האישה בשוק, באת לפני ר' עקיבא וחייבו ליתן לה ד' מאות זוז, (על שנוולה בשוק כפי זמנם שגלוי הראש היה נחשב אצלם לנוול) א"ל (אמר לו), רבי, תן לי זמן, ונתן לו זמן, שמרה עומדת על פתח חצרה, ושבר את הכד בפניה ובו כאיסור שמן⁵, גלתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה, העמיד עליה עדים ובא לפני ר' עקיבא, א"ל (אמר אותו גבר לרבי עקיבא) לזו (שאינה מקפידה על צניעותה) אני נותן ד' מאות זוז? א"ל (רבי עקיבא השיב לגבר) לא אמרת כלום, שהחובל בעצמו אע"פ (אף על פי) שאינו רשאי פטור, אחרים שחבלו בו חייבים. עכ"ל (עד כאן לשונו).

5 מטבע נחושת מתקופת התלמוד. הביטוי איסור משמעו כמות של שמן בשווי של מטבע איסור אחד

... ופי' (ופירוש) רשאי, פשוט לכל מבין שאין בדבר שום אסור לאישה לגלות ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה תנוול, וכ"ש (וכמו שכתבתי) כפי האמת שאין בזה אלא צד ביוש, ולפי' (ולפירוש) רשאי אדם לבייש את עצמו וכמש"ל (וכמו שכתבתי לעיל).

• מהי עמדת הרב במקרה הזה - האם כשבטל הטעם למנהג בטל תוקפו?

תשובת הרב: חלק רביעי - ופרע ראש האישה: פירוש שלישי

ועוד דעדיפא מכל זה, כי פי' (פירוש) דברי ר' ישמעאל, אינו כמו שאנו מבינים בשטחיות את דבריו שעומדים על רגל אחד דהיינו גילוי הראש לחוד (בלבד), אלא דבריו עומדים על ב' רגלים, דהיינו ב' רעותות. גילוי שער וסתירת שער מקליעתו וקשריו, (ואם כך הדבר, דווקא א שיער גלוי ופרוע הוא הנחשב בלתי צנוע) אבל גלוי שער לחוד אינו באזהרה (אינו אסור) כלל, ופי' (ופירוש) זה מוכרח ממשנה בסוטה דף ז', וז"ל"ה (וזה לשון המשנה), "והכהן .... וסותר את שערה". ופירש רש"י ז"ל, "סותר את שערה" -- מקליעתו, ולקמן יליף לה (ועניין זה נלמד בהמשך הדיון התלמודי) עכ"ל (עד כאן לשונו). והילפותא (לימוד הדבר הזה) היא בדף ח' ע"א, (שם נכתב:...) מה ת"ל (מה תלמוד לומר) "ופרע את ראש האישה"? אלא מלמד שהכהן סותר שערה. דהיינו (מסביר הרב משאש) הורס קווצותיה הקלועים ומתירן ופושטן על צוואר ה וכתפותיה. וזה נפל אף בזה"ז (בזמן הזה, זאת אומרת שזה נחשב לא צנוע גם במאה העשרים) לאישה בעלת שער ארוך לסתור אותו מקליעתו ולהניחו פרוש אנה ואנה מעוררב ומדובלל.

וכ"כ המג"א בא"ח סי' ע"ה סק"ב דמ"ש מרן באה"ע (וכן כתב ה'מגן אברהם' באורה-חיים סימן ע"ה סימן-קטן ב, שמה שכתב מרן - רבי יוסף קארו - באבן העזר), "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש", היינו שסותרות קליעת שערן והולכות בשוק עכ"ל ע"ש (עד כאן לשונו עיין שם).

הראת לדעת דפי' (נוכחת לדעת, שפירוש הכתוב בתורה) "ופרע ראש האישה", היינו ש (הכהן) מגלהו וסותרו, ועל זה אמר ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועות ראש, דהיינו שערן מגולה וסותר מקליעתו ומעוררב ומדובלל, אבל אם רק מגלה (את שער ראשה) (השער עצמו) קלוע או סרוק ומתוקן שאין לה בו שום ניוול לית לן בה (אין לנו, כל בעיה עם זה), וכל זה הוא אפי' (אפילו) לפי זמניהם.

• מהו הפירוש השלישי? מהו החידוש בהיתר לפיו?

*****

תשובת הרב: חלק חמישי - מעשה דקמחית

וחכם אחד כתב לי ראייה לאסור, ממעשה דקמחית שזכתה לז' בנים ששמשו בכהונה גדולה בחייה בשביל שלא ראו קורות ביתה קליעת שערה, דמשמע מזה שהוא איסור גדול והנזהרת בו יש לה שכר גדול אפי' (אפילו) בעוה"ז (בעולם הזה), והשבתיו, כי ודאי שמע המעשה מאישה זקנה המספרת מעשיות, ולא ראה המעשה במקורו, שהוא ביומא דף מ"ז ע"א וז"ל (וזה לשונו) - ת"ר (תנו רבנן): ז' בנים היו לקמחית וכולם שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים, מה עשית שזכית לכך, אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, עכ"ל (עד כאן לשונו). הרי לך שחכמים דחו דבריה שאינם אלא שיחת אישה זקנה, כי הם ידעו שאין בזה איסור רק מנהג שנהגו בנות ישראל.

המורם מכל זה, שדבר זה של כסוי הראש בנשים אינו אלא מצד המנהג דווקא, שחשבוהו בזמן הקודם לצניעות, והעושה הפך המנהג, היתה נחשבת לפרוצה, אולם עתה שהנשים עלו בהסכמה, שאין להם בזה שום ניוול ושום פריצות חלילה, ואין בכיסוי הראש שום צניעות רק צביעות, ועברה על מצווה שהזמן גרמה, א"כ אזדא ליה אסורא (אם כן הלך לו האיסור - האיסור בטל).

• מה כוחה של הסכמת הנשים? האם משנהגו היתר בטל המנהג?

*****

תשובת הרב: חלק שישי - מנהג נשים שבטל טעמו

וא"ת (ואם תאמר) וכי מפני שנהגו היתר בדבר איסור, נעקר האיסור ממקומו? זו אינה קושיא. חדא, שאין זה איסור, אלא מנהג שבטל טעמו, (ויתר על כן) שאף איסור שבטל טעמו לגמרי בטל איסורו, שהרי גילוי משקים⁶, אף שהוא מילתא דסכנתא דחמירא מאיסורא והוא דבר שנאסר במניין (אף שהוא עניין שנחשב כמסכן חיים ולכן בעל דרגת חומרא גבוהה יותר מאיסור ריטואלי גרידא, ואף נאסר בשעתו על ידי הצבעה של הסנהדרין), כמ"ש בתוס' ביצה דף ו' ד"ה והאי דינא וכו', ע"ש, עכ"ז (כמו שכתוב ב'תוספות' למסכת ביצה דף ו', בפירוש המתחיל במלים "והאי דינא וכו'", עיין שם. עם כל זאת) עכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר, כמ"ש מרן ביו"ד סי' קט"ז ס"א, יעו"ש (כמו שכתב מרן - רבי יוסף קארו ביורה-דעה סימן קטז סעיף א, יעויין שם). וקו"ח לנד"ד (וקל וחומר בנדון דידן, ואם כך בטל איסור כה חמור, עקב שינוי הנסיבות) שישודו הוא מנהג נשים שבטל טעמו.

*****

תשובת הרב: חלק שביעי - אלא בשיער שדרך האישה לכסותו

ועוד מצינו להגאון מוהר"ם אלאשקר⁷ ז"ל בתשובותיו סי' ל"ה, ז"ל (וזה לשונו): שאלת הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו, לפי מה ששמענו מי שהורה להם איסור גמור, ובפ"י (ובפירושו) אמר שער באישה ערווה. תשובה, אין בית מיחוש (אין יסוד לחשוש) לאותו שער כלל, כיון שנהגו לגלות, ואפ' לק"ש (ואפילו לומר קריאת שמע לנוכח שיער זה), והיה דשער באשה ערווה לא מיירי (והקביעה, ש'שיער באישה ערווה' אינה מתייחסת) אלא בשער שדרך האישה לכסותו... ע"ש מה שהאר"י, והוסיף עוד משם ראב"ה ז"ל (והרב אלאשקר הוסיף עוד וציטט פסיקה הלכתית של הרב אליעזר בן יואל הלוי, מחשובי חכמי אשכנז שחי סביב שנת 1200, אשר כתב) שכל אלו שהזכירו לערווה (כל מה שזכרו במקורות ההלכה כ'ערווה', היינו, כחשיפה אסורה של הגוף) דווקא בדבר שאין רגילות לגלות אבל בתולה הרגילה בגלוי השער לא חיישין יעו"ש (אבל צעירה בלתי נשואה, שמקובל (היה באשכנז) שהולכת בשער גלוי, אין חשש ששערה המגולה נחשב 'ערווה'. יעויין שם - בדברי ראב"ה), והוסיף (הרב אלאשקר) עוד שם, שאפילו הבאים ממקום שרגילים לכסות אותו שער מותר להם לגלותו במקום שנהגו לגלותו, ע"ש (עיין שם). ואנן נוסף עוד דבר המובן מאליו לכל מבין עם תלמיד, שהאינדא (שבהויה) שכל הנשים מגלות שער כל ראשן, חזר שער הנשואות כשער הבתולות שכלן מתאימות רגילות לגלותו, כי מדי הוא טעמא (כי מה הוא הטעם שהתירו שער מגולה) בבתולות, משום דרגילות לגלותו לא מקרי (אין זה נחשב) בגילויין פריצות, הוה"ד (הוא הדין) הוא הטעם האינדא בנשואות הרגילות לגלותו, דלא הוי בזה שום פריצות חלילה. וכן לענין מ"ש (מה שכתוב) "שער באשה ערווה" (ברכות כ"ד), מדי הוא טעמא בבתולות משום שאין הרהור ברגיל לראות (הסיבה ששערן אינו נחשב 'ערווה' הוא מפני, שאין ראייתו גורמת הרהור מיני מיוחד, כי זהו מראה רגיל)

6 האיסור להשאיר משקה בכלי בלתי מכוסה

7 מוהר"ם אלאשקר - רב ופוסק בן המאה ה-15-16 בזמן גירוש ספרד נדד לתוניס ומשם ליון ומצרים שם כיהן כדיון. עסק רבות בהתרת עגונות

הוה"ד (הוא הדין) בנשואות הרגילות האידנא, אין הרהור ברגיל, וכל אדם מבשרו יחזה (וכל גבר יודע זאת מניסונו האישי), שרואה אלפי נשים עוברות לפניו יום ויום בראש מגולה, ואינו שם ליבן להן, והמהרהר, לא מחמת שער גלוי מהרהר. זהו ידידי הנר' לקוצ"ד (הנראה לקוצר דעתי = התבטאות של ענווה) ברור כל זה, ועוד יש הרבה מה להאריך בזה, ואין הפנאי מסכים, ומה גם שאין עוד צורך, באורך, ומעתה עיני הוריק יראו וישמחו, ויהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך, אמן.

הצעיר החו"פ (החונה פה) עוב"י (עיר ואם בישראל) מכנאס יע"א (יגן עליה אלוהים) בטבת דהאי שתא (בשנה הזאת), ואיש אל משפחתו "תשובו" (תשי"ד) לפ"ק (לפרק קטן).

ע"ה (עבד ה') יוסף משאש ס"ט (סופו טוב)

• מה מוסיפה תשובתו של הרב אלאשקר? מי האחראי להרהורי העבירה?

כיסוי ראש לאישה - הרב יוסף משאש: ביאור התשובה

אוצר המכתבים חלק ג' סימן אלף תתפד

רקע⁸

הרב יוסף משאש נולד בשנת תרנ"ב (1892) במכנאס שבמרוקו, שם רכש השכלה תורנית והוסמך לדיינות. בשנים תרפ"ד-ת"ש (1924-1940) כיהן כרבה של העיר תלמסאן שבאלג'יריה, בשנת ת"ש חזר למכנאס ונתמנה לדיין בבית הדין הגדול ולאחר זמן גם לנשיא בית הדין של ענייני השררה, בשנת תשכ"ד עלה לארץ ונתמנה לרבה הראשי של חיפה עד לפטירתו בשנת תשל"ה.

הרב משאש היה גם דרשן ומשורר וראה בפתיחות אינטלקטואלית ערך דתי, הוא גילה התעניינות רבה בכל שטחי ההשכלה- היסטוריה, רפואה, מדע וטכנולוגיה וכו'.

בשנת 1912 נכבשה מרוקו בידי צבאות צרפת, הצרפתים השאירו את שלטון הסולטאן על כנו, אך הכפיפו את מדיניות החוץ והביטחון לזו של צרפת. בעקבות הכיבוש נחשפו יהודי מרוקו לתרבות צרפת, הם קלטו את השפה הצרפתית ואימצו גינוני לבוש והתנהגות צרפתיים, יחד עם זאת נשארו יהודי מרוקו נאמנים, במידה זו או אחרת, למסורת היהודית. השאלה הנידונה עוסקת באיסור גילוי הראש לאישה נשואה, הרב בתשובתו שנכתבה בשנת 1954 מתייחס למקור האיסור ולהיבטיו השונים. אנו מייחסים את מקור האיסור לנאמר בפרשת אישה סוטה, בתשובתו הרב סוקר את הפרשנות למקרה ועומד על מהות המנהג. מכל מקום מקובל כי גילוי הראש לאישה נשואה הוא איסור הלכתי שאין עליו עוררין והכל נוהגים לקיימו.

כמו כן, עולה בתשובה זאת סוגיה עקרונית ביותר: עד כמה מותנה תוקף של מנהג או חוק הלכתי בהקשר המקורי שבתוכו הוא נוצר?

הרב משאש מתאר שאלה שנשאל על ידי יהודי מהעיר קזבלנקה, הרב אינו מביא את המכתב המקורי אלא מתאר בלשונו את המקרה. במקרה כגון זה יש לתת את הדעת לניסוחו של הרב את הסיטואציה, באילו ביטויים בחר להשתמש, איזו פרשנות הוא מעניק לדברים, יש לשקול כל מילה ולנסות להבין את מערכת השיקולים/ערכים שמנחים את הרב.

שאלה:

למעלת החכם המפואר וכו', כהה"ר (כבוד הרב ר') שלמה שושן ישצ"ו (ישמרהו צורו ויגאלו). בעוב"י (בעיר ואם בישראל) קאזא בלאנקא יע"א (יגן עליה אלוהים).

מכתבו הבהיר הגיעני, ולרוב טרדות לא יכולתי להשיב עד כה. ראיתי שאלתו שאלת חכם הנוגעת לעצמו, והיא, זה כשנה נשא איש ה בראשה מכוסה ממחוז וג'דא, ועתה מוצא מקום עבודה בקאזא בלאנקא, ושלח אחר אשתו שתבוא אצלו, ותאבה לבא, ואך בראש מגולה כמנהג המקום והזמן, וכבודו, לא רצה, ואחר כמה חליפות מכתבים שעברו ביניהם וצערא דגופא שסבל, קיבל תנאה לבא בראש מגולה, ואך הוריו מעכבים על ידו בזה שלא תגלה ראשה בשום אופן, והיא באחת ולא תשוב,

רק לגלות, והוא עומד בין הביניי ם ואינו יודע איזה דרך ילך, אם ישמע לקול הוריו או לאשתו, ובעי מר
מנאי (ורוצה האדון ממני) לחוות דעתי להמציא לו צד היתר בעניי ן זה להראות להוריו, להשקיט המיית
לבבם הסוער ולשפות שלום בין כל המשפחה.

כל עוד התגוררו בני הזוג במחוז וג'דא נהגה האישה ללכת בכיסוי ראש כיתר נשות המקום, אך כעת משעברו לקזבלנקה,
עיר נמל שהמודרנה נתנה בה את אותותיה קודם לכן, לרגל העבודה החדשה של הגבר, מעמידה האיש ה תנאי
להצטרפותה אל בעלה בקזבלנקה, היא דורשת להסיר את כיסוי הראש, כיתר נשות קזבלנקה הנוהגות ללכת בגילוי ראש.
הבעל בתחילה לא הסכים לכך וניסה להניאה מכך, אך משעמדה האישה בסירובה ולא הצטרפה אליו כל עוד לא קיבל את
תנאה, החל לסבול מ"צערא דגופא" (חוסר בסיפוק) וקיבל את התנאי שהציבה.

אם כן לפנינו שינוי נסיבות שמביא לתמורה באורח החיים. הרב מודע לנסיבות שהשתנו שכן הוא מדגיש את מעבר
הדירה ממחוז אחד למשנהו ומציין את הנוהג המקובל בכל מחוז.

כעת הגבר ניצב לפני מכשול נוסף, הוריו אינם מרוצים מכך שכלתם תגלה את ראשה, המחלוקת המשפחתית מתרחבת
והגבר ניצב בין הרצון לכבד את הוריו ובין רצונה של אשתו.⁹

אם כן, לפני הרב עומדות שתי סוגיות שמצריכות הכרעה בין ערכים שונים:

- א. הנורמה, שמקובל לראותה כתביעה הלכתית חד משמעית, ללכת עם כיסוי ראש, לעומת הפגיעה ביחסי השלום
בין בני הזוג;
- ב. שלום בית בין בני הזוג לעומת כיבוד רצון ההורים.

תשובת הרב: חלק ראשון - ללמד עליהם זכות

תשובה - דע בני, כי איסור גילוי הראש לנשואות היה חמור אצלנו פה (מכנאס) מחזקה¹⁰, וכן בכל ערי
המערב טרם בוא הצרפתים, ואך אחרי בואם במעט זמן, פרצו בנות ישראל גדר בזה, וקמה שעורריי ה
גדולה בעיר מהרבנים והחכמים ונבוני עם יראי אלהים, ואך מעט מעט קם השאון לדממה, ויחדלו
הקולות, כי לא הועילה שום תוכחת, לא בנחת, ולא באש מתלקחת, כי אין חזק כאישה אמרו
הקדמונים, ועתה כל הנשים יוצאות בריש גלי פרועי שער, זולת הזקנות הן שמכסין ראשן, ולא כולה,
רק מניחין חלק גלוי מצד פנים.

ואני בלכתי בס"ד (בסיעתא דשמיא) לשרת בקדש בעי"ת (בעיר תהילה) תלמסאן זה כשלושים שנה¹¹,
ראיתי הדבר פשוט (נפויץ) שם ובכל המחוז אצל כל הנשים, גם הזקנות, שכולם פרועי ראש, עם כל
מיני תגלחות (תספורות) משונות, כאשר נמשך הדבר גם פה בכל ערי המערב (מרוקו).

ובכן נתתי לבי ללמד עליהם זכות, כי אפשר להעלות על לב להחזיר הדבר כמאז, כי הדבר הולך
ומתפתח עם התפתחות הזמן בכל דבר,

ובגשתי לחפש בדברי הפוסקים אשר לפני¹², מצאתי רק חומרא על חומרא ואסור על אסור, ובכן
אמרתי אשא דעי למרחוק לשאוב מן המקור, משנה וגמרא ונושאי כליהם הנמצאים לפני, אולי נמצא
להם פתח תקוה להיכנס בו, כי באמת קשה לנשים ולבעליהן לעבור על מצות עשה שהזמן גרמא¹³
בעניין זה יותר מכל דבר, בהיות הדבר גלוי לכל, והוודות לאל כי מצאנו הרבה פתחים למקום ליכנס בו
בהיתר ולא באיסור והם:

9. אין אנו יודעים היכן מתגוררים הורי הבעל? האם בכפר או בעיר? מידע זה רלוונטי בכדי שנעריך עד כמה הם סובלים באופן ישיר ממנהגה החדש של כלתם.

10. חזקה - מונח הלכתי שכוונתו דבר המקובל ללא עוררין.

11. הוא הגיע לתלמסאן בשנת 1924 והתשובה נכתבה במכנאס בשנת 1954.

12. היינו, חכמי ההלכה שלאחר תקופת התלמוד

13. מצוה שביצועה מותנה בפרק זמן מוגדר

האיסור ללכת בגילוי ראש היה נהוג במרוקו אך הרב ער לתמורות שחלו עם נוכחות הצרפתים במרוקו, ומתאר את התמודדות הרבנים, במכנאס, עם ביטוי זה של המודרנה, תחילה ניסו להטיף ולהוכיח אם בנחת ואם בחומרה, אך משנוכחו כי אין הענות לדרישתם חדלו מכך ולא החלו בנקיטת צעדים חמורים יותר. הרב מציין שאמנם הנשים המבוגרות יותר עדיין מקפידות במובן מסוים על כיסוי חלקי, עובדה זו יכולה להסביר את דרישת הורי הבעל. הרב מוסיף מניסיונו האישי כמנהיג קהילה בפועל, בעיר תלמסאן שבאלג'יריה שם החל הכיבוש הצרפתי עוד קודם לכן, ופורש בפנינו את קו החשיבה שהנחה אותו שלא להתעקש עם הציבור בענין זה:

ראשית הרב מעיד, כי בהיותו שם בתלמסאן בחר ללמד על הציבור זכות, ומכיר בכך שלא ניתן להחזיר את הגלגל לאחור כעת כשרוב הנשים כבר לא נוהגות לכסות ראשן, כמו כן הרב מייחס את המנהג החדש לתמורות המודרנה. הרב מתאר כיצד פעל מבחינה הלכתית על מנת לממש את המשימה שנטל על עצמו, ללמד זכות על הציבור בהווה: מאחר והוא מוצא רק החמרות בפסיקותיהם של הרבנים לפניו, הוא חוזר אחורה אל המקור הראשוני של האיסור.

נראה מדבריו שהעריך כי "לא ניתן להחזיר הדבר כמאז", אך אם היה יודע, באופן היפותטי כמובן, שלאחר מסע הסברה ארוך בקרב הציבור ניתן יהיה לחדש את המנהג והנשים הנשואות יוסיפו ללכת בגילוי ראש, האם היה פועל לשימור המנהג או שמא גם אז היה מנסה למצוא פתח להיתר?

ואכן הרב מביא את מקור האיסור ההלכתי לאישה ללכת בראש מגולה מן הדיון ההלכתי בפרשת אישה סוטה. בתורה (במדבר ה, א-לא) נכתב, כי אישה שנחשדת ע"י בעלה שהתייחדה עם גבר אחר, מובאת בפני הכהן במקדש, והכהן מקיים טקס מיוחד אשר אמור לחשוף באורח נסי האם זנתה האישה או לאו. כחלק ממעמד זה פורע הכהן את שיער האישה. הרב משאש בתשובתו מתייחס לדיון התלמודי בנושא, התנא ר' ישמעאל מביע את המשתמע מן הכתוב, היינו, שלפני כן לא היה ראש האישה 'פרוע', ומכאן, שיש נורמה דתית מחייבת שראש האישה יהיה מכוסה. רש"י בפירושו לתלמוד מביא שני אופנים בהם ניתן להבין את דברי ר' ישמעאל שבגמרא, והרב משאש מפרט את ההשלכות השונות של כל אחד מפירושים אלו:

תשובת הרב: חלק שני - ופרע ראש האישה: שני פירושים

הנה! יסוד מוסד לכל הפוסקים, אשר בנו עליו כמו רמים מקדשם, הוא מה שדרש ר' ישמעאל: "ופרע ראש האישה" -- אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, כמ"ש (כמו שכתוב) במסכת כתובות דף ע"ב (עמוד ב') סוף ע"א (סוף עמוד א'). ופרש"י ז"ל (ופירש רש"י זכרוננו לברכה), וז"ל (וזה לשונו), אזהרה, מדעבדין לה הכי (מזאת, שאנו עושים לה כך על מנת) לנוולה, מדה כנגד מדה, כמו שעשתה להתנאות על בועלה, מכלל דאסור (לנוול אישה באופן זה, בדרך כלל), אי נמי (או גם, פירוש אחר), מדכתיב "ופרע", מכלל דהיא שעתא לאו פרועה הוה (עד אותה השעה לא היה שיערה פרוע), שמע מינה (מכאן ניתן להסיק כי) אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר, עכ"ל (עד כאן לשונו).

וההבדל שיש בין ב' הפירושים הוא, עפ"י א' (על לפי הפירוש הראשון) משמע, שהטעם שמגלין שיערה הוא כדי לנוולה בגלוי, כמו שעשתה היא לבועלה להתנאות לפניו בראש מגולה, משמע שאין (שאנו) הוא שאסור לן לגלות שיערה ברבים לנוולה על חנם, ואך (ורק) כדי לעשות לה מדה כנגד מדה התירה לנו התורה אסור זה כדי לנוולה, אמנם היא אין לה שום אסור בגלוי ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה, תנוול לכל עת שתצצה, ובכל מקום שתצצה בבית ובשדה. ואך מפי ב' (מן הפירוש השני למונח) "ופרע", מכלל דעד השתא לאו פרועה הוה (משמע, שעד עתה לא היה ראשה פרוע), ומה הטעם? משום דאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, משמע שאסור לה גם בעצמה לגלות שיערה, שלכך בא הכתוב להזהירה שלא תשנה מדרך בנות ישראל בשום אופן.

הרי לך מפורש, דלפי' (שלפירוש) א', אין לה בזה איסור כלל, שאין בזה רק משום ניוול, ואם תרצה לנוול עצמה תנוול, ולפי ב' גם כן אין האיסור מצד עצם הדבר של גלוי שער, רק מצד מנהג בנות ישראל שנהגו לכסות ראשן, משום שחשבו בזמנם שיש בזה צניעות לאישה, והמגלה שיערה נחשבת פורצת גדר הצניעות, ולזה הזהירה תורה לכל בת ישראל, שלא תעשה הפך מנהג בנות ישראל בזה.

הרב משאש מסביר כי לפי רש"י ניתן להבין את ר' ישמעאל בשני אופנים:

- א. ביסוד הפירוש הראשון עומד עיקרון מידה כנגד מידה: האישה חשפה את שערות ראשה בפני הגבר הזר עימו נתייחדה, לכן חלק מעונשה יהיה מידה כנגד מידה, הכהן יגרום דווקא לניווול באמצעות פריעת (חשיפת) שיערה לעיני כל.
  - ב. לפי הפירוש השני, אם נדייק בלשון המקרא ניווכח שכתוב "ופרע הכהן..." משמע שעד עתה השיער לא היה פרוע, מכאן שהנוהג המקובל בקרב בנות ישראל הוא שלא לצאת בגילוי ראש.
- הרב מציין את המסקנות השונות הנובעות מההבדל שבין פירוש א' לב'. מפירוש א' אנו מסיקים שפריעת שיער נתפס כניווול לאישה. ומכאן, שאין איסור על האישה לגלות שיערה, שכן אם רצונה לנוול את עצמה זכותה לנהוג כך¹⁴. מפירוש ב' אנו מסיקים שלאישה עצמה אסור לגלות שיערה בציבור גם אם היא חפצה בכך שכן מנהג בנות ישראל שלא לעשות כך.

בפירוש ב' טמון לדעת הרב פתח להיתר, שכן הוא מבין שהאיסור לגלות שיער אינו עומד בפני עצמו, אלא תולה זאת בנורמה חברתית שמקורה אינו בתורה אלא שהתורה התייחסה למציאות שהיתה מקובלת בזמנה: בעבר חשבו שגילוי שיער האישה מהווה פריצת גדר הצניעות, והטקס המתואר בספר במדבר אינו יוצר נורמה זאת אלא מתייחס אליה. אם כך הדבר, יש מקום לשאול: כיצד ראוי לנהוג, על פי ההלכה, כאשר גילוי שיער חדל להיחשב עוד בעיני החברה כחוסר צניעות? האם החובה לכסות את הראש תמשיך להתקיים גם בהיעדר הסיבה הראשונית לה? האם כשבטל הטעם למנהג בטל תוקפו? זוהי סוגיה עקרונית שיש לדון בה, בהקשר רחב יותר. המקרה שלפנינו מהווה דוגמא, ביטוי אחד, ספציפי לשאלה העקרונית. הרב משאש משיב על כך בחיוב, ומסיק את המסקנה ההגיונית:

תשובת הרב: חלק שלישי - ופרע ראש האישה: מסקנות שני הפירושים

וא"כ (ואם כן) עתה שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להן בכסוי הראש שום צניעות וכ"ש (וכל שכן) שאין להן בגלוי הראש שום ניוול, ואדרבה גלוי שערן הוא הודן והדרן ויזיין ותפארתן, ובגלוי שיערה מתגאה האישה לפני בעלה ובעלה, א"כ (אם כן) נעקר האיסור מעיקרו, ונעשה היתר.

ומה גם עוד דסברת פי' א' (הפירוש הראשון) שכתב רש"י ז"ל, מצאנוה מפורשת להתה"ק (להתנא הקדוש) ר' עקיבא זיע"א (זכרו יגן עלינו, אמן), במסכת ב"ק (בבא קמא) דף צ' ע"א במשנה, וזל"ה (וזה לשונו הקדושה) מעשה באחד שפרע ראש האישה בשוק, באת לפני ר' עקיבא וחיבו ליתן לה ד' מאות זוז, (על שנוולה בשוק כפי זמנם שגלוי הראש היה נחשב אצלם לנוול) א"ל (אמר לו), רבי, תן לי זמן, ונתן לו זמן, שמרה עומדת על פתח חצרה, ושבר את הכד בפניה ובו כאיסר שמן¹⁵, גלתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה, העמיד עליה עדים ובה לפני ר' עקיבא, א"ל (אמר אותו גבר לרבי עקיבא) לזו (שאינה מקפידה על צניעותה) אני נותן ד' מאות זוז? א"ל (רבי עקיבא השיב לגבר) לא אמרת כלום, שהחובל בעצמו אע"פ (אף על פי) שאינו רשאי פטור, אחרים שחבלו בו חייבים. עכ"ל (עד כאן לשונו).

... ופי' (ופירוש) רשאי, פשוט לכל מבין שאין בדבר שום אסור לאישה לגלות ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה תנוול, וכ"ש (וכמו שכתבתי) כפי האמת שאין בזה אלא צד ביוש, ולפי' (ולפירוש) רשאי אדם לבייש את עצמו וכמש"ל (וכמו שכתבתי לעיל).

14. בהמשך הדיון יוכיח שזכותו של אדם לנוול עצמו.

15. מטבע נחושת מתקופת התלמוד. הביטוי איסר שמן משמעו כמות של שמן בשווי של מטבע איסר אחד

לאחר שהרב מוצא היתר לפי פירוש ב' הוא חוזר לפירוש א' ומוכיח לאחר דיון מפורט (שדילגנו עליו) שזכותה של אישה לנוול עצמה באם תרצה בכך (באותם זמנים בהם נחשב שיער גלוי כניווול לאישה).

כעת הרב מעמיד אפשרות נוספת להבין את דברי ר' ישמעאל שיש לפרוע את ראש האישה, היינו, מושג פריעת שיער כולל שתי פעולות רצופות: א. גילוי השיער ב. פריעת השיער ממש, כך שהשערות לא יהיו מסודרות:

תשובת הרב: חלק רביעי - ופרע ראש האישה: פירוש שלישי

ועוד דעדיפא מכל זה, כי פי' (פירוש) דברי ר' ישמעאל, אינו כמו שאנו מבינים בשטחיות את דבריו שעומדים על רגל אחד דהיינו גילוי הראש לחוד (כלבד), אלא דבריו עומדים על ב' רגלים, דהיינו ב' רעותות. גילוי שער וסותרת שער מקליעתו וקשריו, (ואם כך הדבר, דווקא שיער גלוי ופרוע הוא הנחשב בלתי צנוע) אבל גילוי שער לחוד אינו באזהרה (אינו אסור) כלל, ופי' (ופירוש) זה מוכרח ממשנה בסוטה דף ז', וז"ל "וזה לשון המשנה), "והכהן... וסותר את שערה". ופירש רש"י ז"ל, "סותר את שערה" -- מקליעתו, ולקמן יליף לה (ועניין זה נלמד בהמשך הדיון התלמודי) עכ"ל (עד כאן לשונו). והילפותא (לימוד הדבר הזה) היא בדף ח' ע"א, (שם נכתב:...) מה ת"ל (מה תלמוד לומר) "ופרע את ראש האישה"? אלא מלמד שהכהן סותר שערה. דהיינו (מסביר הרב משאש) הורס קווצותיה הקלועים ומתירן ופושטן על צווארה וכתפותיה. וזה נפל אף בזה"ז (בזמן הזה, זאת אומרת שזה נחשב לא צנוע גם במאה העשרים) לאישה בעלת שער ארוך לסתור אותו מקליעתו ולהניחו פרוש אנה ואנה מעורבב ומדובבל.

וכ"כ המג"א בא"ח סי' ע"ה סק"ב דמ"ש מרן באה"ע (וכן כתב ה'מגן אברהם' באורח-חיים סימן ע"ה סימן-קטן ב, שמה שכתב מרן - רבי יוסף קארו - באבן העזר), "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש", היינו שסותרות קליעת שערן והולכות בשוק עכ"ל ע"ש (עד כאן לשונו עיין שם).

הראת לדעת דפי' (נוכחת לדעת, שפירוש הכתוב בתורה) "ופרע ראש האישה", היינו ש (הכהן) מגלהו וסותרו, ועל זה אמר ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועות ראש, דהיינו שערן מגולה וסותר מקליעתו ומעורבב ומדובבל, אבל אם רק מגלה (את שער ראשה) (השער עצמו) קלוע או סרוק ומתוקן שאין לה בו שום ניוול לית לן בה (אין לנו, כל בעיה עם זה), וכל זה הוא אפי' (אפילו) לפי זמניהם.

הרב מציע כפירוש מועדף והגיוני, שהאיסור המופיע במקורות שאישה תסתר עם שער פרוע מתכוון רק לשיער הסותר לחלוטין; בלשונו: "מעורבב ומדובבל". לפי הרב משאש, יציאה לרשות הרבים באופן כזה אינה מקובלת אפילו בימנו כהתנהגות נשית ראויה. אולם, מכאן משמע כי עצם ההליכה בגילוי ראש, כל עוד השיער מסודר, הינה מותרת גם לפי אמות המידה של חכמי המשנה. הרב מסכם:

במסגרת דחייתו השגה של חכם אחד על דבריו שטען שזהו אכן איסור חכמים שלא לגלות את השיער מביא הרב את המעשה הבא, המעיד שאפילו חכמים ראו בכיסוי הראש מנהג של נשות ישראל ולא איסור הלכת¹⁶.

תשובת הרב: חלק חמישי - מעשה דקמחית

וחכם אחד כתב לי ראייה לאסור, ממעשה דקמחית שזכתה לז' בנים ששמשו בכהונה גדולה בחייה בשביל שלא ראו קורות ביתה קליעת שערה, דמשמע מזה שהוא איסור גדול והנזהרת בו יש לה שר גדול אפי' (אפילו) בעוה"ז (בעולם הזה), והשבתיו, כי ודאי שמע המעשה מאישה זקנה המספרת מעשיות, ולא ראה המעשה במקורו, שהוא ביומא דף מ"ז ע"א וז"ל (וזה לשונו) - ת"ר (תנו רבנן): ז' בנים היו לקמחית וכולם שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים, מה עשית שזכית לכך, אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, עכ"ל (עד כאן לשונו). הרי לך שחכמים דחו דבריה שאינם אלא שיחת אישה זקנה, כי הם ידעו שאין בזה איסור רק מנהג שנהגו בנות ישראל.

16. החומרה ההלכתית של איסור רבה משל מנהג

המורם מכל זה, שדבר זה של כסוי הראש בנשים אינו אלא מצד המנהג דווקא, שחשבוהו בזמן הקודם לצניעות, והעושה הפך המנהג, היתה נחשבת לפרוצה, אולם עתה שהנשים עלו בהסכמה, שאין להם בזה שום ניוול ושום פריצות חלילה, ואין בכיסוי הראש שום צניעות רק צביעות, ועברה על מצווה שהזמן גרמה, א"כ אזדא ליה אסורא (אם כן הלך לו האיסור - האיסור בטל).

אם כן, הוכיח הרב משאש שכיסוי הראש איננו תביעה הלכתית ביסודה, אלא אימוץ נורמה שהיתה רווחת בזמן עבר. בעבר נחשב גילוי הראש לאישה כחוסר צניעות ולכן נהגו נשות ישראל לכסות שערן, חשיפת השיער נחשבה כפריצות. אך כעת חלה תמורה בנורמות החברתיות המקובלות על ידי הנשים והאנשים, וחשיפת שיער איננה נחשבת עוד בגדר פריצות. לכן מגיע הרב למסקנה שאם אין כל יסוד הלכתי שעומד בפני עצמו מאחורי ההליכה בכיסוי ראש, ומדובר רק בנורמה חברתית שאיננה מקובלת ורלוונטית עוד, אין עוד כל סיבה לדרוש מן הנשים לכסות ראשן. במילים אחרות טוען הרב משאש, משבטל הטעם למנהג, ניתן לחדול מקיום המנהג.

הרב משאש היה מודע לאפשרות שיטענו כנגדו, שמדבריו משתמע כי אם ציבור עובר על איסור כלשהו ונהג בו כאילו היה היתר כפי שעשו לכאורה אותן נשים שהחלו להסתובב בשער מגולה, לא נוסף לפקח על האיסור ונהג כאילו האיסור אינו קיים כלל? האם יש "להיכנע" להתנהגות הכלל?

על כך משיב הרב שתי תשובות. ראשית, טוען הרב, לא זו השאלה, שכן כפי שהוכח לעיל מעולם לא היה בדבר איסור הלכתי אלא מנהג שהתקבל עקב ערכי צניעות שרווחו בהקשר היסטורי-חברתי מסוים, ואם כך, זהו מנהג שבטל טעמו, שכן ראינו שבזמננו אנו גילוי השיער לא נחשב עוד כפריצות. ושנית, מוסיף וטוען הרב, אמת נכון הדבר שאפילו איסור, שבטל טעמו לחלוטין בטל האיסור, קל וחומר למנהג שבטל טעמו. את טענתו השנייה מוכיח הרב על ידי הצבעה על איסור שנחשב בימי קדם לחמור ביותר, האיסור להשאיר משקה בכלי בלתי מכוסה, שמא ישתה ממנו נחש וישאיר במשקה מקצת מארסו, מה שיסכן את חייו של מי שישתה משקה זה. בדורות מאוחרים יותר, השתנו תנאי החיים, ושוב לא הסתובבו נחשים בסמיכות כה גדולה למגורי האדם, ולכן בטל האיסור לשתות ממשקה שנשא מגולה, הגם שבעבר נחשב כאיסור הלכתי חמור מאד:

תשובת הרב: חלק שישי - מנהג נשים שבטל טעמו

וא"ת (ואם תאמר) וכי מפני שנהגו היתר בדבר איסור, נעקר האיסור ממקומו? זו אינה קושיא. חדא, שאין זה איסור, אלא מנהג שבטל טעמו, (ויתר על כן) שאף איסור שבטל טעמו לגמרי בטל איסורו, שהרי גילוי משקים¹⁷, אף שהוא מילתא דסכנתא דחמירא מאיסורא והוא דבר שנאסר במניין (אף שהוא עניין שנחשב כמסכן חיים ולכן בעל דרגת חומרא גבוהה יותר מאיסור ריטואלי גרידא, ואף נאסר בשעתו על ידי הצבעה של הסנהדרין), כמ"ש בתוס' ביצה דף ו' ד"ה והאי דינא וכו', ע"ש, עכ"ז (כמו שכתוב ב'תוספות' למסכת ביצה דף ו', בפירוש המתחיל במלים "והאי דינא וכו'", עיין שם. עם כל זאת) עכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר, כמ"ש מרן ביו"ד סי' קט"ז ס"א, יעו"ש (כמו שכתב מרן - רבי יוסף קארו ביורה-דעה סימן קטז סעיף א, יעויין שם). וקו"ח לנד"ד (וקל וחומר בנדון דידן, ואם כך בטל איסור כה חמור, עקב שינוי הנסיבות) שישודו הוא מנהג נשים שבטל טעמו.

הרב מוסיף חיזוק למסקנותיו מפסיקתו של הרב אלאשקר¹⁸, לשאלה בנושא כיסוי/גילוי שער האישה ענה הרב אלאשקר כי הקביעה ההלכתית "שער באישה ערווה" - היינו, גילוי שער של האישה הוא כגילוי חלק מוצנע בגופה ועל כן נחשב לא-צנוע - הוא עניין יחסי. הרב אלאשקר טוען, כי רק שער שנהוג לכסות בזמן מסוים ובחברה מסוימת, זהו השיער

17 האיסור להשאיר משקה בכלי בלתי מכוסה

18 מוהר"ם אלאשקר - רב ופוסק בן המאה ה-15-16 בזמן גירוש ספרד נדד לתוניס ומשם ליוון ומצרים שם כיהן כדיין. עסק רבות בהתרת עגונות.

שבמידה ויגלו אותו תהיה זו עבירה על גדרי הצניעות, אך שער שממילא נהוג לחשוף אותו ניתן להמשיך ולגלותו ואין בכך כל בעיה מבחינת הצניעות. אפילו תפילת "קריאת שמע", שאין לומר אותה כאשר לנגד עיני המתפלל נראה משהו בלתי-צנוע, מותר לומר בנוכחות שיער גלוי שנהוג לגלותו.

תשובת הרב: חלק שביעי - אלא בשיער שדרך האישה לכסותו

ועוד מצינו להגאון מוהר"ם אלאשקר¹⁹ ז"ל בתשובתיו סי' ל"ה, וז"ל (וזה לשונו): שאלת הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו, לפי מה ששמענו מי שהורה להם איסור גמור, ובפי' (ובפירושו) אמר שער באישה ערוה. תשובה, אין בית מיחוש (אין יסוד לחשוש) לאותו שער כלל, כיון שנהגו לגלות, ואפ' לק"ש (ואפילו לומר קריאת שמע לנוכח שיער זה) , והיא דשער באשה ערוה לא מיירי (הקביעה, ש'שיער באישה ערוה' אינה מתייחסת) אלא בשער שדרך האישה לכסותו...

ע"ש מה שהאריך, והוסיף עוד משם ראבי"ה ז"ל (והרב אלאשקר הוסיף עוד וציטט פסיקה הלכתית של הרב אליעזר בן יואל הלוי, מחשובי חכמי אשכנז שחי סביב שנת 1200, אשר כתב) שכל אלו שהזכירו לערוה (כל מה שזכר במקורות ההלכה כ'ערוה', היינו, כחשיפה אסורה של הגוף) דווקא בדבר שאין רגילות לגלות אבל בתולה הרגילה בגלוי השער לא חיישין יעו"ש (אבל צעירה בלתי נשואה, שמקובל (היה באשכנז) שהולכת בשער גלוי, אין חשש ששערה המגולה נחשב 'ערוה'. יעוין שם - בדברי ראבי"ה) , והוסיף (הרב אלאשקר) עוד שם, שאפילו הבאים ממקום שרגילים לכסות אותו שער מותר להם לגלותו במקום שנהגו לגלותו, ע"ש (יעוין שם).

ואנן נוסף עוד דבר המובן מאליו לכל מבין עם תלמיד, שהאינדא (שבהויה) שכל הנשים מגלות שער כל ראשן, חזר שער הנשואות כשער הבתולות שכלן מתאימות רגילות לגלותו, כי מדי הוא טעמא (כי מה הוא הטעם שהתירו שער מגולה) בבתולות, משום דרגילות לגלותו לא מקרי (אין זה נחשב) בגילויין פריצות, הוה"ד (הוא הדין) הוא הטעם האינדא בנשואות הרגילות לגלותו, דלא הוי בזה שום פריצות חלילה. וכן לענין מ"ש (מה שכתוב) "שער באשה ערוה" (ברכות כ"ד), מדי הוא טעמא בבתולות משום שאין הרהור ברגיל לראות (הסיבה ששערן אינו נחשב 'ערוה' הוא מפני, שאין ראייתו גורמת הרהור מיני מיוחד, כי זהו מראה רגיל) , הוה"ד (הוא הדין) בנשואות הרגילות האינדא, אין הרהור ברגיל, וכל אדם מבשרו יחזה (וכל גבר יודע זאת מניסיונו האישי), שרואה אלפי נשים עוברות לפניו יום ויום בראש מגולה, ואינו שם ליבן להן, והמהרהר, לא מחמת שער גלוי מהרהר. זהו יידי הנר' לקוצ"ד (הנראה לקוצר דעתי = התבטאות של ענווה) ברור כל זה, ועוד יש הרבה מה להאריך בזה, ואין הפנאי מסכים, ומה גם שאין עוד צורך, באורך, ומעתה עיני הוריק יראו וישמחו, ויהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך, אמן.

הצעיר החו"פ (החונה פה) עוב"י (עיר ואם בישראל) מכנאס יע"א (יגן עליה אלוהים) בטבת דהאי שתא (בשנה הזאת), ואיש אל משפחתו "תשובו" (תשי"ד) לפ"ק (לפרק קטן).

ע"ה (עבד ה') יוסף משאש ס"ט (סופו טוב)

הרב מסכם את המשתמע מדברים אלו של מהר"ם אלאשקר והראבי"ה: כשם שבימי הביניים באשכנז נהוג היה שפנויות מגלות שערן ומשום כך מוסכם היה על ידי כולם שאין בכך פריצות, משום שאנו רגילים בכך, כך גם הדין בהווה ביחס לנשים הנשואות: כיוון שהן נוהגות בגילוי שערן אין כל סיבה להחשיב את הדבר כפריצות ועקב כך לאוסרו.

הרב מסכם וחוזר על עיקרי תשובתו, גילוי השיער בקרב רווקות הינו נפוץ ולכן איננו נתפס בקרב החברה כמעשה פריצות, ומאחר ואנו כבר רגילים לכך גילוי השיער אינו גורם עוד להרהור מיני חריג בקרב הגברים. מאותו הטעם אנו רשאים להתיר לנשים הנשואות לחשוף כיום את שערן, גילוי השיער בנשואות כבר השתרש כנורמה ואיננו נחשב עוד בגדר פריצות. והראיה לכך ששיער חשוף של אישה נשואה גם הוא כבר אינו מביא לידי הרהור מיני חריג.

כעת משהרב מעמיד את תוקף קיום המנהג על יסודות הנורמות המקובלות בחברה, ניתן להציע שאלה היפותטיות, במידה ובשלב כלשהוא תשוב ותהיה רווחת התפיסה כי שיער גלוי לאישה נשואה (ואולי אפילו רווקה) הוא בגדר פריצות, האם

19 מוהר"ם אלאשקר - רב ופוסק בן המאה ה-15-16 בזמן גירוש ספרד נדד לתוניס ומשם ליוון ומצרים שם כיהן כדיין. עסק רבות בהתרת עגונות

יתפוס האיסור לגלות את הראש מקומו בשנית, האם יש לחזור ולקיים את המנהג? ומה אם בקרב קהילות שונות רווחות נורמות שונות ואף סותרות, האם לכל קהילה יהיה דין שונה?

וכן האם ניתן להחיל את הטענה שהוכחה במקרה הספציפי שלנו, שאין מדובר בתביעה הלכתית במקורה אלא אימוץ של נורמה שהיתה מקובלת בחברה מסוימת ובזמן מסוים, גם על שאר גדרי הצניעות שהעמידה ההלכה? במילים אחרות האם ניתן להעמיד את גדרי הצניעות בכללם על יסוד הנורמה המקובלת בחברה? ולכן, האם ישנו סיכוי שיתרו איסורים נוספים משום וגם טעמם שלהם בטל? עד כמה ניתן ללכת רחוק? האם ישנו גבול אבסולוטי שהתורה מציבה או שמא הכל יחסי?

נשוב אל השאלות שהעמדנו בראשית הדיון. הרב משאש עמד בפני סיטואציה שנראתה כמצריכה בחירה באחד משני ערכים חשובים. מצד אחד: מה שנתפס כתביעת הלכה (במקרה הנדון: לכיסוי הראש), ומצד שני: יצירת שלום בית בין הגבר והאישה על ידי התר לאישה לחיות בקזבלנקה בלא לכסות את שער ראשה. בנוסף, השאלה נכרכה בדילמה ערכית נוספת, שכן הבעל ניצב בין בחירתו לכבד את רצון אשתו, על אף שהוא סבר שהיא עוברת עבירה, לבין כיבוד הוריו.

כיצד יש לפרש את הפתרון ההלכתי שהרב הציע? נראה שאפשר לעשות זאת במספר אופנים:

א. הרב אינו מביע כאן עמדה הכרוכה בבחירה חד משמעית בערך אחד ודחייה מוחלטת של הערך השני, אלא, הוא הביא לידי מסקנה הלכתית הפותרת אותנו מן הבחירה. היינו, המסקנה היא כי ההליכה בגילוי ראש מעולם לא היתה בגדר איסור חכמים מפורש אלא רק מנהג של בנות ישראל, ולא זו בלבד אלא זהו מנהג שטעמו כבר בטל, ועל כן מה שנחשב על ידי הבעל כדילמה איננה באמת כזאת. אין צורך כלל להתיר איסור הלכתי כדי להשיג שלום בית בין בני הזוג, כי 'איסור' זה אינו קיים בהווה. כאשר יציג הבעל את הנתון הזה בפני הוריו, גם הם יהיו שבעי רצון ושוב לא יעמוד הבעל בדילמה של נאמנות לאשתו או להוריו.

ב. העמדה הבסיסית של הרב בסוגיה העומדת על הפרק לא עוצבה כאשר נדרש לתעדף בין שלום בית ובין 'איסור גלוי שער של אישה נשואה'. שהרי, בתשובתו הרב מתייחס אל התקופה שבהן כרב בעיר תלמסאן, שם לראשונה התמודד עם תופעה זו, אז נאלץ התמודד עם תופעת גילוי הראש כעבירה על תביעה הלכתית בכללה ולא דווקא אל מול הפרה של שלום בית. מדבריו מצטיירת מערכת השיקולים שהנחתה אותו בהתמודדותו עם הנוהג החדש, הוא ראה שתוכחות הרבנים לא הועילו, ומצא לנכון ללמד על הציבור זכות מאחר והעריך כי כבר לא ניתן להחזיר את הגלגל אחורה, וייחס את הנוהג החדש לתמורות המודרנה "ובכן נתתי לבי ללמד עליהם זכות, כי אי אפשר להעלות על לב להחזיר בדבר כמאז, כי הדבר הולך ומתפתח עם התפתחות הזמן בכל דבר...". לכן העדיף למצוא היתר לדבר מאשר שנשות ישראל יעברו על מצות עשה לעיני כל.

מכל מקום, המשותף לשתי האפשרויות הוא ההתחשבות בחברה, משפחה וההכרה בתמורות מודרנה והזמן, תוך חיפוש פתרונות המשאירים את כלל ישראל במסגרת שומרי ההלכה.

מעל ומעבר לסוגיה הספציפית שעמדה על הפרק, יש לשים לב לכך שבגוף התשובה נידונה סוגיה עקרונית מאד: האם יש תוקף למנהג ו'או לאיסור הלכתי, כאשר נתבטל הטעם שבגינו מלכתחילה הונהג המנהג\ האיסור. שאלה זו היא בעלת חשיבות ובעלת השלכות רבות והרב מתייחס אליה בקצרה בשאלתנו, כדי לעמוד על דעתו בעניין אין להסתפק בנאמר בתשובה זו בלבד ויש לעיין בתשובות נוספות. הרב מביא דוגמא מאיסור גילוי משקין שהוא בגדר מילתא דסכנתא (דבר סכנה), בעבר כשנחשים היו מצויים היה חשש להשאיר כלי פתוח שמא נחש יטיל לתוכו ארס, כעת כשנחשים אינם מצויים עוד בקרב הבתים אין עוד חשש להשאיר כלי גלוי, ולכן משבטל הטעם לאיסור גילוי המשקים בטל האיסור עצמו. הרב מסיק קל וחומר למקרה שלנו, אם הותר גילוי משקין בעקבות כך שטעמו התבטל, קל וחומר שהמקרה הנדון, גילוי ראש לאישה הותר כעת כשבטל טעמו ומקובל על ידי כולם שגילוי ראש אינו פריצות לאישה, שכן לא היה אפילו בגדר איסור אלא רק מנהג נשים.